

Piotr Kordel

(Poznań)

Czym jest nacjonalizm? Przegląd wybranych koncepcji nacjonalizmu.

What is nationalism? A review of selected concepts of nationalism.

Streszczenie

Nacjonalizm jest pojęciem często używanym zarówno w publicystyce jak i w obiegu naukowym. Brak jednak jednoznacznej definicji nacjonalizmu. Niniejszy artykuł przedstawia kilka wybranych koncepcji nacjonalizmu wyrastających z tradycji zachodniej oraz bliższej nam tradycji środkowoeuropejskiej.

Słowa kluczowe: naród, nacjonalizm, Europa Środkowa

Abstract

Nationalism is a term as often used in journalism as in scientific discourse. There isn't, however, an unambiguous definition of nationalism. This article presents few selected concepts of nationalism deriving both from the Western and Central European traditions.

Key words: nation, nationalism, Central Europe

Pojęcie nacjonalizmu nastrocza badaczom wielu kłopotów od dłuższego czasu. Wielu naukowców próbowało zmierzyć się z tym zagadnieniem i w rezultacie istnieje wiele definicji „nacjonalizmu” spośród których autor wybrał najciekawsze i ilustrujące różne sposoby patrzenia na omawiane tu kwestie.

Potoczne rozumienie pojęcia „nacjonalizm”

Przed przedstawieniem naukowych koncepcji nacjonalizmu warto zatrzymać się na moment przy potocznym rozumieniu pojęcia „naród” i „nacjonalizm”.

Mały słownik języka polskiego pod hasłem „naród” podaje:

*ogół mieszkańców pewnego terytorium mówiących jednym językiem,
związanych wspólną przeszłością i kulturą, mających wspólne interesy
polityczne i gospodarcze*

oraz

ludzie, tłum

Zaś pod hasłem „nacjonalizm”:

Kierunek światopoglądowy i polityczny żądający przywilejów dla własnego narodu, z czym wiąże się dyskryminowanie innych narodów i agresywność w stosunku do nich¹.

O ile pierwsza definicja nie powoduje wątpliwości, o tyle druga już te wątpliwości rodzi. „Nacjonalizm” zyskuje w niej charakter pejoratywny – żąda przywilejów i powoduje agresywność wobec innych. Jest to typowe dla rozumienia „nacjonalizmu” w naszej części Europy i wynikać może z faktu iż przez cały okres pozostawania tej części świata pod dominacją Związku Radzieckiego propaganda komunistyczna promująca internacjonalizm przedstawiała nacjonalizm jako źródło wojen i narzędzie ucisku klasy robotniczej w rękach burżuazji.

„Nacjonalizm” w ujęciu naukowym

Leksykon politologii prezentuje następującą definicję nacjonalizmu:

Termin wieloznaczny, najczęściej określający postawę społeczno-polityczną lub ideologię stawiające interesy własnego narodu ponad wszystkie inne wartości, postulujące podporządkowanie innych narodów interesom własnego narodu, głoszące niechęć, nietolerancję i ksenofobię wobec innych narodów. [...] Za szczególną postać nacjonalizmu uważa się trybalizm i komunalizm, tj. ideologie powstałe w warunkach braku lub niedorozwoju poczucia narodowego (narodu), w ramach których cechy narodu są przypisywane plemieniu, wspólnotie lokalnej, kaście itd.²

Podobnie nacjonalizm definiuje Marek Waldenberg. Według niego nacjonalizm to określona ideologia i ruch identyfikujący się z tą ideologią. Waldenberg wymienia także podstawowe twierdzenia ideologii nacjonalistycznej:

„Między narodami toczy się walka, stanowiąca niezmienną właściwość stosunków między nimi; każdy naród winien kierować się wyłącznie własnym interesem, uprawniony i niezbędny jest egoizm narodowy; dobro własnego narodu jest najwyższą wartością; stosunki między narodami opierają się nie na słuszności, lecz na sile, nie mogą odnosić się do nich zasady etyczne uznawane w stosunkach między jednostkami; interes narodu winien być realizowany za pomocą wszelkich niezbędnych środków; ekspansja terytorialna, dążenie do zaborów to zjawisko normalne i nie powinno być przedmiotem dezaprobaty; istnieje hierarchia narodów, a własny naród znajduje się na jej szczytach bądź ma dane, by tam się znaleźć i ma obowiązek czynić to; każdy naród ma określoną strukturę psychiczną,

¹ *Mały Słownik Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993 r.

² *Leksykon politologii*, Wrocław 1999

*odrębny charakter; własny naród ma cechy szczególnie wartościowe, szczególnie cenne są jego formy życia i jego kultura. Za znamienne dla ideologii nacjonalistycznej należy uznać także tradycjonalizm i idealizowanie dziejów własnego narodu.*³

Obie te definicje wyrastają ze Środkowoeuropejskiego sposobu rozumienia nacjonalizmu, akcentującego jego pejoratywny charakter. Jest ono odmienne od zachodniego, głównie anglosaskiego punktu widzenia. Traktuje ono nacjonalizm szeroko, nie wartościuje go lub przedstawia jako czynnik integrujący naród, zapewniający jego harmonijne funkcjonowanie. Przykładem definicji która wyrosła w tym kręgu jest definicja zaproponowana przez Elie Kedourie'ego: nacjonalizm „jest to doktryna stworzona w Europie w początkach XIX wieku, która utrzymuje, że ludzkość w sposób naturalny podzielona jest na narody, różniące się od siebie pewnymi charakterystycznymi cechami. Doktryna ta zakłada także, że jedyną prawowitą formą władzy w państwie jest autonomiczny rząd narodowy.”⁴

Należy zauważyć że takie rozumienie nacjonalizmu rozpowszechniło się po II wojnie światowej i teraz zaczyna przenikać także do Polski. Przykładem tego może być sposób w jaki nacjonalizm rozumie Jerzy Szacki. Przypisuje mu on następujące założenia: ”1. Ludzkość w naturalny sposób dzieli się na narody; 2. Każdy naród posiada swoiste cechy, które zasługują na zachowanie i pielęgnację; 3. Źródłem władzy politycznej jest naród, a najlepszą formą organizacji politycznej jest państwo narodowe; 4. Człowiek samorealizuje się w pełni dzięki identyfikowaniu z narodem; 5. Solidarność narodowa jest szczególnie ważnym lub zgoła najważniejszym rodzajem solidarności.”⁵

Odmienność ta, a także rozwój badań nad nacjonalizmem spowodował, że mamy dzisiaj wiele sposobów rozumienia i definiowania nacjonalizmu. C. J. H. Hayes wskazuje cztery sposoby postrzegania nacjonalizmu jako:

- a) rzeczywisty proces historyczny,
- b) teorię, zasadę lub ideał,
- c) partię polityczną,
- d) stan umysłu.⁶

Marek Waldenberg, z kolei, wyróżnił sześć najczęściej występujących znaczeń nacjonalizmu:

- a) proces kształtowania się narodu,
- b) ruch narodowy,
- c) określony stan świadomości narodowej,

³ M. Waldenberg, „Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej”, Warszawa 1992, s.21-22.

⁴ E. Kedourie, *Nationalism*, London 1969, s.9. (tłumaczenie własne)

⁵ J. Szacki, *Liberalizm a nacjonalizm*, w: *Liberalizm u schyłku XX wieku*, red. J. Miklaszewska, Kraków 1999, s.16.

⁶ C. J. H. Hayes, *Essays on Nationalism*, cyt. za S. Wojciechowski, *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 2000, s. 16.

- d) idea państwa narodowego i dążenie do jej realizacji,
- e) określony system poglądów (ideologia) dotyczący narodu i stosunków między narodami,
- f) określona postawa wobec własnego narodu i innych narodów.⁷

Te dwa wykazy ilustrują jak bardzo złożona jest kwestia nacjonalizmu i jak wiele jest sposobów jego opisywania. Podobnie problematyczne jest danie odpowiedzi na pytanie skąd wziął się nacjonalizm – literatura na ten temat wydaje się być jeszcze bogatsza niż ta definiująca samo pojęcie.

⁷ M. Waldenberg, op. cit., s. 20.